

PONOVO O SRBIMA U HRVATSKOJ U 9. STOLJEĆU

Ivo Goldstein

Franački ljetopisac i biograf Einhard iz prve polovine 9. st. opisao je i ustanak Ljudevita Posavskog 818—823. Pošto je franačka vojska krenula u još jedan napad na Ljudevita i njegove pristalice, on je »Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit«.¹ Mnogi su historičari pokušali odgonetnuti značenje sintagme »ad Sorabos«, a onda i nastavka rečenice koji im je zadavao još veće probleme i prouzročio znatna razmimoilaženja u mišljenjima.

Naime, dok se prilikom prevođen a »ad Sorabos« svi uglavnom slažu da je riječ o Srbima, pitanje je kamo te Srbe smjestiti i što bi u toj rečenici označavao geografski termin Dalmacija? Da li je postojala veća koncentracija Srba oko mjesta do kojeg je Ljudevit Posavski došao i ondje se sklonio, ili je to mala, izdvojena skupina u zemlji nastanjenoj većinom Hrvatima i drugim Slavenima?

Već je prije stotinjak godina Tadija Smičiklas ustvrdio da se »proti jakim a možebiti najjačim od svih puta vojskam franačkim ban Ljudevit iz početka držao još u Sisku. Videći da se neće moći održati, uzmače k susjednim Srbom«.² Ipak, Smičiklas nije ni pokušao preciznije smjestiti te Srbe, ali je očito da misli na područje današnje sjeverozapadne Bosne ili, eventualno, na neke dijelove Hrvatske u graničnom području prema Bosni.

Vjekoslav Klaić smatra da je Ljudevit »ostavio svoj glavni grad Sisak i pobjegao preko Save i Bosne u Srbiju«.³ Dakle, to bi bila Srbija istočno od Drine, što je kao tezu gotovo nemoguće prihvatiti. Očigledno je da te Srbe kojima se Ljudevit sklonio treba tražiti na teritoriju nekadašnje rimske Dalmacije. To slijedi iz samog tijeka rečenice: zašto bi Einhard objašnjavao da Srbi nastavaju velik dio Dalmacije, ako govori o Srbima izvan te Dalmacije, na teritoriju današnje (zapadne) Srbije. Uostalom, logično bi bilo da je Ljudevit nakon konačnog sloma svog ustanka bježao od Siska u jednom unaprijed određenom pravcu — prema jugu, zadržao se kod Srba, a zatim nastavio prema »Primorskoj Hrvatskoj« i svom krvniku Ljudemislju.

¹ F. Rački, *Documenta*, 327.² T. Smičiklas, *Povjest hrvatska I*, Zagreb 1882.³ V. Klaić, *Povijest Hrvata I*, drugo izdanje, Zagreb 1975.

Konstantin Jireček se tek indirektno dotaknuo problema značenja sintagme »ad Sorabos« kada je opisivao kako stanuju stanovnici Balkana u prvim stoljećima svoje povijesti: »... za skloništa, u slučaju rata, služile su im samo pojedine tvrđave, katkada ilirskoga ili rimskoga porekla, tvrda 'castella' i 'civitates', koje spominju franački anali, oko 820, u krajevima Borne, Ljudevita (jedan kaštel in arduo monte) i Srba.«⁴ Dakle, »ad Sorabos« bi značilo da je u pitanju srpska utvrda, a ostaje nejasno da li se »u krajevima Srba« implicira postojanje nekoga većeg teritorija naseljenog srpskim stanovništvom.

Ferdo Šišić smješa »ad Sorabos« svakako Savi i Vrbasu negdje na jugoistoku, u blizini dalmatinskih Hrvata.⁵

Vladimir Čorović spominje samo da je Ljudevit »pobjegao Srbima«, te se na tom problemu nije zadržao.⁶

»Historija naroda Jugoslavije« I smatra da se, »kada je 822. krenula na Ljudevita deseta franačka vojska, on povukao s jednim dijelom vojske k Srbima (valjda negdje u Bosni)«. ⁷ Ne vidim razloga za tvrdnju da je Ljudevit bježao s »jednim dijelom vojske«. Toga u izvoru uopće nema i u krajnjoj je liniji informacija neistinita. Osim toga, Ljudevit nije, nakon što je napustio Sisak, uopće davao nekakav organizirani otpor, tako da se ni posredno ne može dokazati eventualno postojanje neke njegove vojske koja bi ga pratila do Srba i nastavila u »Primorsku Hrvatsku«. Ubojstvo srpskog župana i preuzimanje vlasti u tvrđavi mogao je izvesti i sam Ljudevit, zajedno s nekoćinom ljudi iz svoje uže pratnje.

A. Babić⁸ je u svom radu o formiranju srednjovjekovne bosanske države indirektno dotakao i pitanje Ljudevitovih Srba, pokušavajući dokazati ispravnost shvaćanja termina »civitas« kao oznake za neki teritorij. »Da se zaista radi o oblasti, tj. o teritoriju s njegovim stanovnicima, a ne o tvrđavi, proizlazi dosta jasno iz cjeline navedenih tekstova: Ljudevit je pobjegao Srbima i našao gostoprimstvo kod jednoga od njihovih starijina čija se vlast protezala na određeno teritorijalno područje te se samo na takovo područje (oblast) mogu odnositi riječi izvora 'civitate[m] eius in suam redegit ditionem' ili 'civitate[m] suo dominatui subiecit' bez obzira na to što je središte takve oblasti mogla da bude i neka tvrđava u koju je Ljudevit bio primljen od svoga gostoprimca.«⁹

Ne vidim razloga zašto riječ »civitas« u dvije navedene sintagme ne bi mogla biti neka osamljena tvrđava. Zar »podvrgao je tvrđavu svojoj vlasti« ima neko bitno drugačije i nemoguće značenje nasuprot rečenici »podvrgao je oblast svojoj vlasti«? Uostalom, u to je doba posjedovanje utvrđenog mjesta presudni kriterij u određivanju nečije vlasti nad teritorijem kojim ta

⁴ K. Jireček, Istorija Srba, prvi deo do 1371, Beograd 1911, 138.

⁵ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 315.

⁶ V. Čorović, Historija Bosne I, Beograd 1940, 127—8.

⁷ Historija naroda Jugoslavije I, 1953, 184.

⁸ A. Babić, O pitanju formiranja srednjovjekovne bosanske države, Radovi Naučnog društva BiH 2, Sarajevo 1955.

⁹ isto, 62—3.

tvrđava dominira. Tvrđava »Srba« očigledno se nalazila na nekom putu, te se može pretpostaviti da je cijela zemlja kojom se Ljudevit kretao bila relativno lako prohodna. Zato je najvažnije bilo zauzeti tvrđavu.

Zbog svega navedenoga smatram da citati koje Babić navodi ne idu njemu u prilog, ali da ne govore direktno ni protiv njegovog mišljenja. Jednostavno, da se radi o »tvrđavi«, treba dokazati drugačijim analizama.

Svetislav M. Prvanović je pokušao dokazati da je hrvatski knez Borna bio podrijetlom iz istočne Srbije.¹⁰ Autor polazi od pretpostavke da je Rački pogriješio dodajući (ili umećući) zarez kod »Bornae ducis Guduscanorum, et Timocianorum«, te bi tako, po njegovu mišljenju, Borna bio ne samo knez gatački nego i timočki. I Gačani, kao i Timočani potječu iz Srbije, smatra Prvanović, a Gačani su zapravo Kučani koji su dobili ime po rimskom gradu Guduscumu u istočnoj Srbiji. Sve se ove vratolomije ne mogu nikako opravdati izvorima. O Guduscumu se ne zna gotovo ništa. Nadalje, autor tvrdi da su Srbi, Ljudevitovi »ad Sorabos«, zapravo Gačani. Ovo je puko domišljanje i čini mi se apsolutno nemogućim. Čitajući Einharda ne može se povući a ma baš nikakva paralela između »Guduscani« i »Sorabi«. Vjerojatno bi ljetopisac istakao da je Ljudevit bio knez i tih »Soraba«, ali to nije moguće kada su oni već imali svog prvaka kojeg je Ljudevit ubio.

Da bi sve svoje kombinacije povezao, Prvanović zmišlja nekakvu seobu srpskih plemena iz sjeveroistočne Srbije u zapadnu Hrvatsku. Ona bi bila u potpunoj suprotnosti s tradicionalnim pravcima kretanja i o njoj ne govori niti jedan jedini izvor. Zato, ako samo pročitamo Einhardov tekst onako kako je to učinio Rački, a za to postoje vrlo razložni i jaki argumenti, Prvanović je izgubio polazište za svoj dokazni postupak koji je, uostalom, u cjelini i u dijelovima više plod autorovih kombinacija nego predanog rada na izvorima i literaturi.¹¹

Sima Ćirković piše da je »najveći deo istraživača saglasan da vesti o bekstvu Ljudevitovu treba vezati za teritoriju Bosne, razlikuju se samo nagađanja o tome koji bi deo Bosne došao u pitanje«.¹²

Nada Klaić smatra da su »Srbi kod kojih se Ljudevit bježeći prema jugu sklanja bez sumnje istoimena srednjovjekovna županija i plemićka općina u XIV stoljeću (današnji Srb) koja se nalazila na unskom putu koji je povezivao stoljećima jadranske i panonske zemlje. Svaka kombinacija u vezi s tim podatkom anala o Bosni koja bi tobože tada bila u vlasti Srba ne samo da je nategnuta nego i isključena«.¹³

Na kraju, najnoviji prilog koji tumači Einhardovo spominjanje Srba nalazi se u knjizi Relje Novakovića, »Gde se nalazila Srbija od VII do XII

¹⁰ S. M. Prvanović, Ko je bio hrvatski knez Borna (Da li je poreklom iz Istočne Srbije), Rad JAZU 311, Zagreb 1955, 301—11.

¹¹ Nada Klaić je u HZ X, 1957, 258—9, recenzirala Prvanovićev rad i ocijenila ga »nedozrelim«, predbacivši redakciji što ga je uopće uvrstila u časopis. Autoru je zamjerila, baratajući argumentima sličnima onim koje sam već ovdje naveo, »potpuno proizvoljnu interpretaciju izvora« i »nepoznavanje literature«.

¹² S. Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964, 39.

¹³ N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1975, 211.

veka«. ¹⁴ Analizi Einhardove vijesti Novaković posvećuje izuzetno mnogo prostora, punih 15 stranica. ¹⁵ Poslije iscrpne analize dolazi do zaključka da su se »Einhardovi Srbi mogli zaista nalaziti negde nadomak Une« i da »Einhardov opis Ljudevitova ratovanja s Bornom i njegov sukob sa srpskim knezom upućuje jedino na područje od Kozare i Grmeča, preko Une, do Kupe«. ¹⁶ Zato smatra kako »nije isključeno da je gore reč ne samo o Srbima koji su živeli oko današnjeg Srba, već i u Lici i, možda, na još širem prostoru ove teritorije. Ne treba, međutim, isključiti ni mogućnost da je u pitanju područje oko Grmeča i Kozare«. ¹⁷

Međutim, mislim da u Novakovićevu dokaznom postupku ima nekih krivih tumačenja, netočnosti, odveć slobode u zaključivanju i da sve to utječe da se i konačni zaključci čine neprihvatljivima. ¹⁸

»Zašto je učeni Einhard, koji je zbivanja opisao s toliko detalja, nazvao Bornu samo knezom Guduskana, a ne knezom Hrvata?« pita Novaković, ¹⁹ te izvodi kasnije zaključak da je Borna vladao samo Likom, Gackom i Krbavom. Treba istaći da je Borna u Einhardovu tekstu na drugom mjestu nazvan i »dux Dalmatiae et Liburniae«. Zato se, dakako, postavlja pitanje — a to bi bio i odgovor Novakoviću — da li je Einhard uopće znao za »Hrvate«. Naime, u pisanim se izvorima s našeg tla hrvatsko ime javlja tek u doba Trp mira, dakle, 30—40 godina nakon događaja koje je Einhard opisao. Najpouzdaniji su dokazi o uporabi nekog termina kameni spomenici, a najraniji takav zapis postoji tek za Branimira, dakle, dvadesetak godina kasnije. Napokon, trebalo je proći još neko vrijeme da se hrvatsko ime pojavi i u inozemnim izvorima. Papa piše Zdeslavu kao vladaru »Sclavorum«, a Domagoju i Branimiru općenito kao »duxu«, »comesu« ili »princepsu«. Vladar — »kralj Hrvata« (rex Croatorum) tek je Tomislav 924—5. u dokumentima prvoga splitskog sabora.

Dakle, u Einhardovo vrijeme hrvatsko se ime, prema raspoloživom izvornom materijalu, još uopće nije ni pročulo — za sve suvremene pisce to je ili Dalmaci a, Panonija, ili općenito slavenska zemlja, a stanovnici su ponajviše Slaveni, nema ni Hrvata ni Hrvatske. Do potpune afirmacije hrvatskog imena u inozemstvu došlo je stotinjak godina nakon Einharda. To, očito, nije zato što su se Hrvati doselili tek potkraj 8. st., kako tvrdi Lujo

¹⁴ Relja Novaković, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka*, Beograd 1981.

¹⁵ Isto, 23—38.

¹⁶ Isto, 35.

¹⁷ Isto, 32.

¹⁸ Novaković je objavio i: *Teze za raspravu o knezu Borni*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 37, sv. 3—4, 1971, 170—188, gdje su, uglavnom, iznesene teze ponovljene u knjizi iako je sam tekst dosta izmijenjen. Pobjijajući Prvanovića, Novaković za njegovu raspravu kaže da je »autor u razjašnjenju ovog veoma interesantnog i neobično važnog problema pošao pogrešnim putem [...] osnovna greška je u tome što se unapred polazilo od konstatacije da je Borna hrvatski knez [...]«

¹⁹ Novaković, *Gde se nalazila*, 24.

Margetić, iako ovi podaci idu u prilog njegovoj tezi.²⁰ To je zato što se hrvatska državna organizacija tek rađala, pa su o njoj suvremenici u inozemstvu postupno i vrlo polagano saznavali.

Nadalje, Novaković nas pokušava uvjeriti da jednu od odredbi Aachenskog ugovora iz 812. o razgraničenju između Bizanta i Franačke — »*Histriae quoque et Liburniarum atque Dalmatarum, exceptis maritimis civitatibus...*« — treba prevoditi na taj način kao da »*exceptis maritimis civitatibus*« znači dalmatinski gradovi i velik dio njihova zaleđa, zapravo cijela »Primorska Hrvatska«. Čudan slijed argumenata služi Novakoviću kao dokazivanje da je Borna vladao sjeverozapadno od područja koje mu se obično pripisuje — na teritoriju Like, Gacke i Krbave i na današnjem Kordunu. Tako Novaković negira da ono »*dux Dalmatiae*« u Borninoj tituli znači cijela Dalmacija, odnosno, u njegovoj terminologiji, »Primorska Hrvatska«, i dokazuje kako se misli samo na ona, dio koji se tek uvjetno može nazvati Dalmacijom — na Liku, Gacku, Krbavu i Kordun, što je samo jedan manji dio područja antičke Dalmacije. Presudni je argument koji Novakoviću govori u prilog vlastitoj tezi zapravo pretpostavka da je Einhard, pišući Dalmacija, mislio samo na Dalmaciju pod franačkom upravom. Međutim, franački izvori obično svoju terminologiju prilagođavaju klasičnoj, a i »razlikovat će 'civitates' Dalmaciae je — romanske gradove u primorju, od ostale Dalmacije, koja je de facto Hrvatska.«²¹

Doslovni prijevod »*exceptis maritimis civitatibus*« glasio bi: »isključivši primorske države (gradove)«. Te »*civitates*« mogu jedino biti dalmatinski gradovi, jer nikada na području »Primorske Hrvatske« nije bilo više država koje bi se pružale, usporedo jedna uz drugu, od obalnih gradova prema unutrašnjosti. Uostalom, Aachenski mirovni ugovor upotrebljava tradicionalnu rimsku pravnu terminologiju u kojoj izraz »*civitas*« (što potvrđuje i M. Suić) dosljedno znači grad sa svojim municipalnim pravima, a nikako ne neki širi teritorij.

Ti dalmatinski gradovi, »*civitates*«, držali su u 9. st. neznatno područje izvan svojih zidina, nekoliko puta manje negoli u 14—15. st., kada se konačno formirao i stabilizirao njihov ager. Tako, na primjer, neposredno vrhovništvo Splita nije moglo sezati dalje od Solina, a kada bi se prihvatilo Novakovićovo mišljenje, onda bi taj Split — jedna »*civitas maritima*« — proširio svoju vlast do Dinare, pa čak i dublje u unutrašnjost. I sam Novaković priznaje da je njegov zaključak u suprotnosti sa stavovima »nekih uvažanih autora« koji su se posredno dotakli ovog problema. Unatoč tome, on smatra da je »teško i pomisliti da je ahenskim mirom mogla biti izvršena takva podjela kojom bi Vizantija dobila samo dalmatinske gradove, u najužem smislu, a da je Franačka okupirala i najneposrednije zaleđe primorskih gradova«. Dakle, Novakoviću je »teško i pomisliti« ono što kaže da tvrde neki »uvaženi autori«! Nadalje, on potpuno zanemaruje činjenicu da su granice

²⁰ L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog zavoda JAZU, Zagreb 1977, 5—88.

²¹ M. Suić, Ocjena radnje L. Margetića: Konstantin Porfirogenet..., na I. mj., 93.

ranosrednjovjekovnih agera već relativno točno utvrđene u literaturi. Nikakva domišljanja a u ovom slučaju nisu potrebna.

Ranosrednjovjekovna je titulatura nestalna, nesigurna i podložna svakojakim, često neobjašnjivim promjenama. Vrlo su karakteristični primjeri kasnijeg nazivanja hrvatskih vladara: nadijevaju im različita imena — *dux*, *iudex*, *princeps*, *comes*, *rex*, a zatim ih naizmjenice proglašavaju gospodarima sad zemlje, a sad njezinih stanovnika. Ponekad im se, uz navođenje imena, uopće ne pripisuje posjedovanje nekog teritorija ili vlast nad nekim narodom.²² Jednom su vladari »*Scavorum*«,²³ neki su put, pak, vladari »*Hrvata*«, a neki put »*Hrvatske i Dalmacije*«, ili, »*Hrvata i Dalmatinaca*«. A takvo miješanje u nazivanju vladara karakteristično je baš za razdoblje Petra Krešimira IV i Zvonimira, te za njihove vladarske isprave, dakle, u drugoj polovini 11. st., kada bi se ta titulatura već morala ustaliti i u dokumentima koji bi morali prednjačiti u dosljednosti nazivanja. Zašto onda ne bi bilo dopušteno ljetopiscu udaljenom od mjesta zbivanja, Hrvatske, više nego tisuću kilometara, 200 godina prije Krešimira, da naziva Borna jednom vladarom Gačana, a zatim vladarom Dalmatinaca i Liburna?

Zbog svega navedenoga smatram pogrešnim kada se pokušavaju pronaći dublji razlozi Einhardovu nazivanju Borne prvo »*dux Guduscanorum*«, a zatim »*dux Dalmatiae atque Liburniae*«. To nije učinio samo Novaković²⁴ već i neki drugi autori²⁵ koji su takvu mijenu tumačili Borninim brzim napredovanjem u franačkoj hijerarhiji. Einhardovo nazivanje ne mora odmah značiti da je Borna uistinu i službeno nosio takve titule — knez Gačana ili dalmatinski i liburnijski knez; prije bih rekao da je to piščev manje-više slučajni i proizvoljni umetak kako bi čitaocu što bolje dočarao situaciju i zbivanja u tom, za njega dalekom i prilično nepoznatom kraju.

Novaković ne navodi koji bi to kašteli bili koje Ljudevit »*inclusit*« u Borninoj zemlji. Njih je svakako bilo više u obalnom pojasu i uopće bliže obali, odnosno, u samoj Dalmaciji, negoli u »kontinentalnoj Dalmaciji« na teritoriju Like, Gacke i Krbave — dakle, u hipotetičnoj Borninoj oblasti. Zato mi se čini da Novaković nije smio samo tako nabaciti tu svoju tvrdnju nego je trebao potkrijepiti barem nekim, ma kako malim dokazom.²⁶ Uostalom, smatram da Novaković samo stranicu prije²⁷ proturječi gorenavedenoj hipotezi prilikom dokazivanja nehrvatskog karaktera Like, Gacke i Krbave. Svoje misli, između ostalog, argumentira činjenicom da Konstantin Porfirogenet u 30. i 31. poglavlju »*De administrando imperio*« ne navodi nijedan grad na tom području, ali zato, prema *caru*, postoje gradovi na teritoriju »*Primorske Hrvatske*« — Nin, Biograd, Belica, Skradin, Livno, Stolpon, Knin, Klaboka.²⁸ Uistinu, koji bi kašteli bili u Borninoj zemlji i ako ne oni već

²² To je Zdeslav u papinome pismu — *Documenta*, 7.

²³ Isto, na raznim mjestima, 3—76.

²⁴ Novaković, n. dj., 28.

²⁵ Vidi literaturu i eksplicaciju argumenata u Prvanović, n. dj.

²⁶ Novaković, n. dj., 29.

²⁷ isto, 27.

²⁸ Viz. izvori II, 44.

spomenuti u DAI? Nije li to samo argument više da Borna ipak vlada u »Primorskoj Hrvatskoj«?

Naposljetku, Ljudevit ne osvaja Borninu zemlju niti mu je zadržavanje teritorija uopće cilj, kako bi se moglo zaključiti iz Novakovićeve teksta; jedini mu je cilj pljačka.

Novaković pretpostavlja da je »Primorska Hrvatska« država pod vrhovnom vlašću Bizanta, a to izvodi iz mirovnog ugovora 812. god ne i one već komentirane sintagme »exceptis maritimis civitatibus«. Teritorij takve države dopirao bi do Plitvičkih jezera, gdje bi počinjala Bornina država. »Primorska Hrvatska«, pod bizantskim vrhovništvom, smatra Novaković, nije se mogla uplesti u »unutrašnje franačke sukobe, a Borna je kao franački vazal mogao i, štoviše, morao zauzeti neki stav. Međutim, što je obvezivalo »Primorsku Hrvatsku«, čak i ako je bila pod bizantskim vrhovništvom, da bude neutralna u »unutrašnjem franačkom sukobu«? Naime, ima više stupnjeva ovisnosti o Bizantu.²⁹ Zatim, čak da su i formalne veze postojale (a ako su i postojale, u ovom su slučaju zacijelo bile vrlo labave, sudeći po nepostojećem izvornom materijalu), tko je mogao spriječiti Bornu kao hrvatskog kneza, odnosno, kao vladara »Primorske Hrvatske«, da sudjeluje u ratu protiv Ljudevita, prvenstveno zbog činjenice da Bizant u to doba proživljava izuzetno teške trenutke: aachenski mir i priznavanje Karlu Velikom titule »basileus Frankon« proizašao je iz bizantske slabosti, nemogućnosti da se istodobno bori protiv dva neprijatelja — Franaka i Bugara. Car Nikifor je, uostalom, 811. godine i poginuo u bici protiv Bugara. U takvoj je situaciji kontrola eventualnih podložnika na krajnjim zapadnim granicama Carstva bila vrlo malo vjerojatna.

Osim toga, čini se da Novakovićev proces znanstvenog saznavanja, onako kako je prezentiran u njegovoj knjizi, nosi u sebi prilične opasnosti. Naime, autor gradi svoj dokazni postupak i čitavu sliku događaja na temelju manje-više nesigurnih ili sumnjivih premisa. I čak ako se ogradi u prvoj rečenici od decidirana zaključka, u drugoj ga uzima kao gotovu, nepobitnu činjenicu s kojom se slobodno može baratati i na kojoj se može zasnivati daljnji slijed zaključivanja.³⁰ Slijedeći unaprijed stvorenu teoriju o velikoj koncentraciji Srba u nekim krajevima Hrvatske i Bosne, Novaković je ponekad otklanjao ono, što mu je smetalo, a prilagođavao ono što bi mu, eventualno, moglo ići u prilog. I ako se, naposljetku, čitalac Novakovićeve knjige vrati na njen naslov — »Gde se nalazila Srbija...« — dobronamjerno će se zapitati: kakve veze ima Einhardovo spominjanje Srba s položajem Srbije, da li je toj analizi uopće mjesto u knjizi takva naslova?

Na kraju, smatram da je vrlo značajna i terminologija koju autor upotrebljava, jer njena točnost, jednoznačnost i primjerenost umnogome uvjetuju i kvalitetu cjelokupnog rada. Novaković konstantno piše »Primorska Hrvatska«, iako tako nešto u povijesti nije uopće postojalo. To su historio-

²⁹ G. Ostrogorski, Vizantijski sistem hijerarhije država, Sabrana dela G. Ostrogorskog, O verovanjima i shvatanjima Vizantinaca, 238—262.

³⁰ Usp., npr., Novaković, kraj str. 26.

grafski pojmovi, izmislili su ih historičari prošlih generacija kako bi naglasili hrvatstvo tih pokrajina koje se nije isticalo u nazivima onog vremena. Međutim, u doba Ljudevita Posavskog postoje Dalmacija i Slavonija, zatim se u izvorima spominju i Panonija, Liburnija, Ilirik, a tek se u drugoj polovici 9. pa u 10. i 11. st. javlja i afirmira ime Hrvatska. Danas za uporabu naziva »Primorska Hrvatska« i drugih sličnih, nema više opravdanja, oni samo unose zabunu i treba ih odbaciti.

Nadalje, na karti koja prikazuje »Moguće područje Ljudevitove aktivnosti«,³¹ ispisan je i geografski naziv »Kordun«. To je karta iz 9. stoljeća, a ime Kordun nastalo je i upotrebljava se najranije od 15—16. stoljeća (francuski i talijanski »cordone« ima isto značenje = obrambeni pojas),³² kada ta oblast postaje granica prema Turskoj. Zašto je taj naziv Novaković upisao na kartu koju je sam izradio (i ništa na njoj nije preuzeo), ostaje potpuna zagonetka — tim više što se u tekstu »Kordun« uopće ne spominje.

Osim toga, na istoj je karti dva puta ispisan ime »Dalmacija«. Jednom se »Dalmacija« pruža otprilike od Gacke do doline Neretve, a drugi put od Cresa do Korčule i Pelješca. Otkuda dvi e Dalmacije? Uvijek se može diskutirati o tome što je u nekoj epohi i pojedinom autoru značilo ime »Dalmacija«, koliki je ona prostor zauzimala, ali nikada nisu postojale dvije Dalmacije koje bi se pružale uz obalu, paralelno jedna uz drugu. Eventualno se Dalmacija dijelila na »donju« i »gornju«: u prvoj su bili Krk, Rab, Osor, Zadar, Trogir i Split, a u drugoj Dubrovnik i Kotor. Naposljetku, između tih dviju »Dalmacija« (kontinentalne i primorsko-otočke) vjerojatno bi trebalo umetnuti područje koje Einhard, kako tvrdi Novaković, nikako ne smatra »Dalmacijom« — to je »Primorska Hrvatska«! Tu bi negdje bile i one »civitates maritimae«, koje se, prema Novakoviću, pružaju duboko u unutrašnjost.

Zašto Novaković citira rukopis »Spisi o istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko-istorijskom vladičanstvu od XV do XIX veka« u kojem se kaže (Considerazione VIII) da su »Srbi u Dalmaciji raštrkani kao potoci u dijecezama latinskih biskupa«, te, nadalje (Considerazione XI), da su u »donjem dijelu provincije Srbi podanici prekrili prostor, počevši od Vrlike, preko područja Knina i prodrijevši do okolice Zadra, sve do planina koje ih dijele od austrijskih Srba...«?³³ Ti se podaci prezentiraju u bilješci na taj način kao da mogu »poslužiti za razmišljanje o rasprostranjenosti srpske etničke grupacije u prošlosti«. Takve metode ne mogu se prihvatiti, jer »rasprostranjenost srpske etničke grupacije« od 15—19. st. nema nikakve veze sa situacijom na početku 9. stoljeća. Između ta dva razdoblja usporedbe su nemoguće, jer su se u međuvremenu zbile presudne migracije Hrvata i Srba potaknute turskom invazijom. One su izmijenile etničku kartu Dalmatinske zagore, Like, Korduna i Banije i svako takvo domišljanje potpuno je pogrešno.

Naposljetku, iako kaže da je Einhardova vijest »jedna od najstarijih vesti o Srbima na Balkanskom poluostrvu i da o njoj u istoriografiji postoje

³¹ isto, 32.

³² Enciklopedija Jugoslavije, 5, 314.

³³ Prema Novakoviću, 33. Prijevod s talijanskog I. G. U Novakovićevoj bilješci se potkrala greška — »ruscello« — potok, otipkano je s jednim »k«, kao ruscelo«.

dosta oprečna mišljenja»,³⁴ Novaković ne navodi niti jedno mišljenje. I ne samo na ovom mjestu nego i u cijelom svom radu. Smatram da bi uobičajeni istraživački postupak pretpostavio iznošenje mišljenja onih historičara koji su o tome već pisali, kako bi čitalac mogao vidjeti što se korigira, a što unosi novoga. Uz to, trebalo bi korektno navesti svu konzultiranu literaturu u bilješci ispod crte, a ne na kraju knjige, jer se takvim citiranjem ne može ustanoviti otkuda su konkretni podaci crpljeni.

Mislim da bi se Novaković lišio potrebe za konstrukcijama i domišljajanjem ako bi Bornu proglasio knezom »Primorske Hrvatske«; tako se ne mora nagađati zašto je on Gačanima neprijatelj, zašto ih mora pokoravati i zašto se oni odmeću. Ne bi trebalo dokazivati (a i nemoguće je dokazati) da je granica »Primorske Hrvatske« bila oko Plitvičkih jezera, otkuda je, navodno, započinjao Bornin teritorij.

Borna je bio vladar-knez u dalmatinskom zaleđu i smatram da daljnje potvrđivanje te teorije nije potrebno. Međutim, tko su ti Ljudevitovi »Srbi« i gdje su se oni uistinu nalazili?

U pogledu lokacije mjesta kamo se Ljudevit sklonio, treba se prikloniti mišljenju da je to bio današnji Srb u Hrvatskoj, neposredno uz granicu s Bosnom i na unskom putu. »Srb je bio u srednjem vijeku od XIV stoljeća dalje posebna plemićka općina i castrum«.³⁵ Ako postoje podaci za XIV stoljeće, mislim da je dopušteno pretpostaviti da je sličan toponim postojao i ranije, u 9. stoljeću, kada ga je Einhard i zabilježio. Etimologija nastanka naziva mjesta »Srb« od nekih Srba koji su tamo boravili jednostavno nema protuargumentacije. Budući da neke migracije Srba između 9. i 14. st. nije bilo, ili nam barem nije poznata, može se pretpostaviti da je i u 9. st. taj toponim postojao.

Upravo je preko Srba Ljudevit u prosincu mogao upasti u Borninu zemlju, a kada je trebalo bježati, bježao je istim putem. U prilog ovoj hipotezi govori i činjenica da je najkraći i najprohodniji put od Siska prema moru, odnosno »Primorskoj Hrvatskoj«, išao dolinom Une; to je i pravac starih rimskih cesta. Na samom kraju doline, na izvoru Une, smjestio se Srb. Dolina Une — Srb — Knin i u prosincu je relativno prohodan put, svakako lakši nego preko Like i Gacke. Prohodnost je općenito bila veća i zbog toga što je klima od 6—12. st. bila nešto malo toplija nego današnja.³⁶ Teorije o tome kako bi Bornina zemlja trebala biti u neposrednoj blizini Ljudevitove oblasti, čine mi se neuvjerljive, a nikako se ne može prihvatiti kao »neosporno da je svaki ko je iz doline Siska hteo da dopre do primorskih gradova morao najpre savladati taj deo Dalmacije (odnosno Liku, Gacku i Krjavu; I. G.)«.

Međutim, ako Einhard kaže da su Srbi nastavali teritorij Dalmacije, te da je Ljudevit njima pobjegao, to uopće ne mora značiti da je mislio samo na Srbe skoncentrirane oko jednog određenog mjesta, odnosno oko Srba. Ono

³⁴ isto, 23—24.

³⁵ N. Klaić, n. dj., 211—212.

³⁶ Prema Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le climat, L'histoire de la pluie et du beau temps*, u: *Faire de l'histoire, Nouveaux objets*, Paris 1979, 22—25.

»ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem...« nikako se ne može tumačiti kao da su ti Srbi naseljavali neki cjeloviti teritorij, drugim riječima, da su boravili na velikom dijelu Novakovićeve »kontinentalne, franačke Dalmacije« — na onom području pod tobožnjom Borninom upravom, nego samo tako da su Srbi naseljavali velik dio cijele antičke Dalmacije. Općenito je prihvaćeno mišljenje da su Franci svoju terminologiju prilagođavali što su više mogli klasičnoj. Da su Srbi uistinu nastavali velik dio Dalmacije, zapisao je stotinjak godina kasnije Konstantin Porfirogenet:³⁷ on kaže da su Zahumljani, Travunjani i Konavljani porijeklom Srbi, a isto su tako nastanjeni na području antičke Dalmacije.

Naposljetku, logično je zapitati se da li bi Srb dobio takvo ime da se nalazio u središtu zemlje naseljene samo Srbima? Da li je hipotetična (tobožnja) »civitas eius« mogla postojati na području »oko današnjeg Srba, [...] u Lici i, možda, na još širem prostoru ove teritorije«, a ne bi se smjelo isključiti ni područje »oko Grmeča i Kozare«, kao što Novaković³⁸ tvrdi? U povijesti ima mnogo primjera da je neko mjesto dobilo ime po stanovnicima koji su svojom narodnošću ili nacionalnošću odudarali od šire okoline. Najkarakterističniji su takvi etnotoponimi oni za koje se smatra da su dobili ime doseljavanjem malobrojnih Avara — Obara u sredinu sa slavenskom većinom. Od više desetaka takvih naselja poznat je Obrovac u Dalmaciji, Obrovac u Bačkoj, Oborovo kraj Zagreba, Obrov u blizini Kopra. Nadalje, ime Kumanova u Makedoniji nastalo je po doseljenim Kumanima na to područje u doba cara Ivana Vataca (1222—1254).³⁹ I Mađžari kraj Skopja dobili su ime po prebjeglim Turcima iz Mađžarske nakon poraza turske vojske. Na kraju, Nijemcima kod Vukovara dala je ime nenjemačka većina kada su se u to mjesto počeli naseljavati Nijemci.

Tako je Srb dobio ime po tome što se tamo doselila manja skupina Srba. Kakve su razlike u to vrijeme postojale između Srba, Hrvata i drugih slavenskih plemena ne zna se, ali je očigledno da su se Einhardovi Srbi vrlo brzo asimilirali i nestali u prevladava ućoj većini okolnog nesrpskog stanovništva, jer je Einhardov zapis o njima prvi i posljednji u povijesti. Da je kojim slučajem srpsko stanovništvo naseljavalo kraj oko Srba, Liku i zapadnu Bosnu, kakav bi smisao imalo nadijevati ime Srb samo »castrumu« u središtu te oblasti? (Zacijelo bi do nas u tom slučaju dospjelo i mnogo više informacija osim ove — jedne jedine i vrlo neprecizne.) Ime županiji Srb u 14. st. očigledno je dao sam castrum i takvo širenje imena mnogo je logičnije od protivnog procesa. Rim je, npr. dao ime Carstvu, grčka kolonija Bizantion također. Hrvatske su županije, prema Konstantinu Porfirogenetu, u pravilu dobivale imena po gradovima koji su se nalazili u njihovu središtu.

Treba istaknuti da doseljavanje Hrvata i Srba očigledno nije bio jednostavan proces koji bi se odvijao na jednom kompaktnom teritoriju, pa da bi

³⁷ Viz. izvori II, 59, 61.

³⁸ Novaković, n. dj., 32.

³⁹ Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1959, 415.

se moglo ustvrditi da su se do neke zamišljene crte prema istoku smjestili jedni, a od te crte dalje samo drugi. Kao što je jasno da se u Duklju naselila jedna hrvatska skupina, za čije postojanje ima više dokaza negoli za »Einhardove Srbe«, te da su ti Hrvati nestali asimilacijom, kada su se u 12. st. Nemanjići spustili prema jugu, tako se i u dolinu Une naselila jedna srpska skupina, očigledno vrlo mala, koja je držala strateški važan položaj, a podatak o njenu postojanju ostao je sačuvan samo u Einhardovu tekstu i imenu današnjeg mjesta.

Međutim, pitanje je koliko Hrvati i Srbi, koji su se doselili u 7. st. na Balkanski poluotok, imaju etničkih veza s hrvatskom i srpskom nacijom danas. Hrvati su se kao ratnička manjina stopili sa slavenskom ratarskom većinom, dali joj svoje ime, a preuzeli jezik i, vjerojatno, običaje. Danas nema baš ničega u hrvatskom nacionalnom biću i kulturi što bi podsjećalo na postojanje tih »Protohrvata« iz 7. stoljeća. Tečajem 13 stotina godina života na slavenskom jugu dolazilo je do nebrojenih migracija, asimilacija, pokršćavanja i prekršćavanja. Zato je i moguće, ali i nedokazivo, da su direktni potomci tih »Protohrvata« i »Protosrba« u većini pripadnici nekih drugih nacija. Jedina očevitna sveza između Hrvata i Srba iz 7. st. te hrvatske i srpske nacije danas je njihovo ime. Upravo tradicija tih imena potiče neke da svoje teorije zasnivaju više na nekom krivo shvaćenom osjećaju odgovornosti prema vlastitoj naciji, nego na istinskim, znanstvenim i racionalnim argumentima.

Za proučavanje naše rane srednjovjekovne povijesti neumitni nam je tijekom vremena podario uistinu siromašnu ostavštinu. Zato je u nekim slučajevima prijeko potrebno domišljanje, kako bi se dobila koliko-toliko cjelovita slika zbivanja. Međutim, ako historičarevi rezultati, čak i protiv njegove volje, postaju predmet politikantskih, ideoloških ili sličnih diskusija, mislim da u daljnja istraživanja treba krenuti maksimalno oprezno, pa čak ih se i odreći. Jasno je da je historičar čovjek svog vremena, te da rezultati njegovih istraživanja u mnogome ovise o faktorima koji su objektivna datost. On, međutim, mora biti načistu sam sa sobom prije početka rada na nekom problemu, ne pristupa li mu sa nekim otprije na neznanstven način stečenim preduvjerenjem i ne želi li tu pretpostavku na bilo koji način dokazati, ma kako pojedinačne činjenice budu govorile protiv nje i eventualnog kasnijeg zaključka. U tom slučaju, mislim, mora proraditi historičareva savjest i njemu samom savjetovati da ne započinje s radom.

Za ranosrednjovjekovnu povijest trebalo bi, koliko je god više moguće, stvarati nizove sličnih događaja, praviti analogije sa znanstveno već utvrđenim činjenicama. Na taj se način Novakoviću vjerojatno ne bi moglo dogoditi da se zapita zašto Einhard ne naziva Bornu »hrvatskim knezom« i da konstruira tezu kako Borna nije uopće vladao nad Hrvatima, već bi se podsjetio da se hrvatsko ime pojavilo u izvorima kasnije i da odgovor zapravo glasi: Einhard nije ni znao za Hrvate.

Na kraju, ako je ikako moguće, bilo bi prijeko potrebno iscrpno analizirati komparativni materijal iz povijesti drugih evropskih naroda. Na žalost, često se događa da se pojedine, »prikkladne« činjenice iz inozemstva,

istrgnute iz konteksta, inkorporiraju u historičarevu argumentaciju, izmijene svoje prvotno značenje i time u mnogome gube na vrijednosti.

Historičari koji se bave ranosrednjovjekovnom problematikom našli su se pred trenutkom istine: očigledno je da su stari tekstovi iscrpljeni i da se novi prilozi svode na ponavljanje tuđih mišljenja i manje-više vješti eklektizam. Radi toga nije samo neophodno postaviti povijesti nova pitanja, da bi se iz proučenih izvora dobili novi odgovori, nego treba i radikalno mijenjati metode: do sada se suradnja s povijesti umjetnosti, arheologijom, etnologijom, svodila često na formalno uvažavanje rezultata, ali bi slijedeći korak morao biti njihova znanstvena verifikacija kroz iskustva i spoznaje historijske znanosti. Jednako bi se morali konzultirati i rezultati antropologije, klimatologije i drugih znanosti koje su u velikom zamahu, a nama su ti rezultati praktički nepoznati.

Zusammenfassung

ÜBER DIE SERBEN IN KROATIEN IM 9. JAHRHUNDERT

Während der letzten 100 Jahren versuchten mehrere Geschichtsforscher den gesamten Verlauf des Aufstandes unter Ljudevit Posavski (818 bis 823 AD) wiederherzustellen. Dabei kam es zu sehr verschiedenen Auslegungen, besonders was die »Soraben« betrifft, bei denen sich Ljudevit an seiner Flucht unterbrachte, wie wir es vom Chronisten Einhard erfahren.

Der Verfasser ist der Meinung, dass diese »Soraben« eine kleinere Gruppe von Serben waren, die sich im Gebiete um die Quel'e des Flusses Una ansiedelten, am Orte, auf welchem später das Städtchen Srb entstand. Das war auch der beste Weg für Ljudevit an der Flucht nach Dalmatien: die Richtung durch das Taal der Una über Srb nach Knin ist der kürzeste und war immer der durchgänglichste Weg zwischen Slawonien und Dalmatien.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 800 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1985.